

ΣΕΝΕΚΑΣ

ΠΕΡΙ ΘΝΗΤΟΤΗΤΑΣ

Στοχασμοί για το Τέλος της Ζωής

JAMES S. ROMM

 Διόπτρα

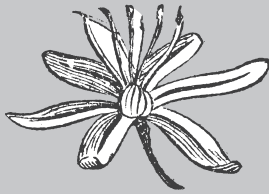
Ζει άσχημα όποιος δεν γνωρίζει
πώς να πεθάνει καλά.

(Περί της Πνευματικής Γαλήνης 11.4)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	10
Πώς να πεθάνεις	23
1. Προετοίμασε τον εαυτό σου	24
2. Μην φοβάσαι	36
3. Μην μετανιώνεις	58
4. Ελευθέρωσε τον εαυτό σου	82
5. Γίνε μέρος του όλου	114
Επίλογος: Εφάρμοσε αυτό που κηρύττεις	136
Σημειώσεις	141

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πρόσφατα πειράματα έχουν δείξει ότι η ψλο-κυβίνη, μια ένωση που εμπεριέχεται φυσικά στα παραισθησιογόνα μανιτάρια, μπορεί να μειώσει σημαντικά τον φόβο του θανάτου σε ασθενείς που βρίσκονται σε τελικό στάδιο καρκίνου. Το φάρμακο δημιουργεί «την αίσθηση ότι, σε ευρύτερο πλαίσιο, όλα είναι καλά», δήλωσε ο φαρμακολόγος Ρίτσαρντ Γκρίφιθς σε μια συνέντευξη που έδωσε το 2016.¹ Όσοι υποβλήθηκαν σε δοκιμές ανέφεραν μια αίσθηση «διασύνδεσης όλων των ανθρώπων και των πραγμάτων, συνειδητοποίησης ότι είμαστε όλοι μαζί σε αυτό». Μερικοί ισχυρίστηκαν ότι βίωσαν κάτι παρόμοιο με θάνατο κατά τη διάρκεια της ψυχεδελικής τους εμπειρίας, ότι «κοίταξαν κατάματα τον θάνατο... σαν ένα είδος γενικής πρόβας», όπως έγραψε ο Μάικλ Πόλαν σε ένα άρθρο σχετικά με αυτά τα πειράματα στο περιοδικό *New Yorker*.² Η εμπειρία αυτή δεν χαρακτηρίστηκε ως νοσηρή ή τρομακτική, αλλά ως απελευθερωτική και θετική.

«Σε ευρύτερο πλαίσιο, όλα είναι καλά». Αυτό μοιάζει πολύ με το μήνυμα που κήρυττε ο Λεύκιος Ανναίος Σενέκας στους Ρωμαίους αναγνώστες του στα μέσα του πρώτου αιώνα μ.Χ., βασιζόμενος στη στωική φιλοσοφία και όχι σε ένα οργανικό παραισθησιογόνο, ως έναν τρόπο για να ρίξουμε μια φευγαλέα ματιά σε αυτή την αλήθεια. «Η διασύνδεση όλων των πραγμάτων» ήταν επίσης ένα από τα βασικά θέματά του, όπως και η ιδέα ότι πρέπει κανείς να κάνει πρόβες θανάτου καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του – γιατί η ζωή, αν την κατανοήσουμε σωστά, δεν είναι παρά ένα ταξίδι προς τον θάνατο· πεθαίνουμε κάθε μέρα από τη στιγμή που γεννιόμαστε. Στα χωρία που συλλέχθηκαν εδώ, αποσπάσματα από οχτώ διαφορετικά έργα ηθικής σκέψης, ο Σενέκας μίλησε στο κοινό του και, μέσω αυτού, στην ανθρωπότητα γενικότερα σχετικά με την ανάγκη αποδοχής του θανάτου, μέχρι και του σημείου ακόμα να θέσει κάποιος ο ίδιος τέλος στη ζωή του, με μια λαμπρότητα σχεδόν απaráμιλλη στην εποχή του ή στη δική μας.

«Να μελετάς πάντα τον θάνατο», συμβούλευσε ο Σενέκας τον φίλο του Λουκίλιο κι εκείνος ακολούθησε τη συμβουλή του. Από το πρωτόλειο

πιθανότατα έργο του, *Παρηγορητικός εις Μαρκίαν* (το οποίο γράφτηκε γύρω στο 40 μ.Χ.), μέχρι το αριστούργημά του των τελευταίων ετών (63-65), τις *Ηθικές Επιστολές*, ο Σενέκας επανερχόταν ξανά και ξανά σε αυτό το θέμα. Προκύπτει εν τω μέσω άσχετων συζητήσεων, σαν να μην είχε φύγει ποτέ από τον νου του· για παράδειγμα, μια λογική υποστήριξη της ορθολογικής αυτοκτονίας εισβάλλει χωρίς προειδοποίηση σε συμβουλές σχετικά με τη διατήρηση της ψυχραιμίας στο έργο του *Περί Θυμού*. Αν εξεταστούν συνδυαστικά, όπως σε αυτόν τον τόμο, οι σκέψεις του Σενέκα οργανώνονται γύρω από μερικά βασικά θέματα: την καθολικότητα του θανάτου, τη σημασία του ως τελευταία και πιο καθοριστική διαβατήρια τελετή της ζωής, τη συμμετοχή του σε απόλυτα φυσικούς κύκλους και διαδικασίες, και την ικανότητά του να μας λυτρώνει, απελευθερώνοντας τις ψυχές από τα σώματα ή, σε περίπτωση αυτοκτονίας, για να μας βοηθήσει να δραπετεύσουμε από τον πόνο, από την παρακμή της δουλείας ή από σκληρούς βασιλείς και τυράννους που θα μπορούσαν διαφορετικά να καταστρέψουν την ηθική μας ακεραιότητα.

Το τελευταίο αυτό σημείο είχε ιδιαίτερη απήχηση

στον Σενέκα και στους αναγνώστες της εποχής του, οι οποίοι συχνά έβλεπαν τον θάνατο ή την παρακμή να πλησιάζουν κατ' εντολή ενός αυτοκράτορα. Ως πολιτικός αλλά και ως φιλόσοφος, ο Σενέκας ήταν ένας νεαρός συγκλητικός στα τέλη της δεκαετίας του 30 μ.Χ., όταν ο Καλιγούλας έχασε τα λογικά του και άρχισε να μεταχειρίζεται βάνουσα όσους δεν εμπιστευόταν· στη δεκαετία του 40 μ.Χ., υπό τον Κλαύδιο, ο ίδιος ο Σενέκας καταδικάστηκε σε θάνατο σε μια πολιτική δίκη-παρωδία, αλλά η ποινή του μετατράπηκε σε εξορία στο νησί της Κορσικής. Αφού ανακλήθηκε στη Ρώμη και διορίστηκε ως δάσκαλος του νεαρού Νέρωνα, ο Σενέκας πέρασε τη δεκαετία του 50 και τις αρχές της δεκαετίας του 60 μ.Χ. μέσα στην αυτοκρατορική οικία, παρακολουθώντας τον Νέρωνα να γίνεται όλο και πιο ανισόρροπος, ακόμα και δολοφονικός απέναντι στα μέλη της οικογένειάς του που θεωρούσε ότι αντιπροσώπευαν κάποια απειλή. Τελικά, ως ύποπτος (πιθανώς εσφαλμένα) για συμπαιγνία σε μια αποτυχημένη συνωμοσία δολοφονίας, ο Σενέκας υπέστη την οργή του Νέρωνα και αναγκάστηκε να θέσει ο ίδιος τέλος στη ζωή του στα εξήντα του χρόνια, το 65 μ.Χ.

Η εκατονταετής μορφή διακυβέρνησης της

Ρώμης, στην οποία ένας *princeps* ή «πρώτος άνδρας» κατείχε ανεπίσημη αλλά σχεδόν απόλυτη εξουσία, ιδιαίτερα κατά τη βασιλεία του Καλιγούλα, μετατράπηκε σε απολυταρχία. Ως επικεφαλής σύμβουλος του Νέρωνα για περισσότερο από μία δεκαετία, ο Σενέκας εξυπηρετούσε υπάκουα τις ανάγκες του συστήματος, με αποτέλεσμα μάλιστα να αποκτήσει περιουσία, κι αυτά τα γεγονότα καταλογίζονταν εναντίον του από τους συγκαιρινούς του, αλλά και από σύγχρονους αναγνώστες. Ωστόσο, η φιλοσοφία πρόσφερε ένα αντίδοτο στην τοξική ατμόσφαιρα του αυτοκρατορικού ανακτόρου. Ο Σενέκας συνέχισε να δημοσιεύει πραγματείες καθ' όλη τη διάρκεια των δεκαπέντε ετών που έμεινε στο πλευρό του Νέρωνα, παρέχοντας σε φίλους και συναδέλφους συγκλητικούς ένα ευρύτερο ηθικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση των ταραγμένων εκείνων καιρών. (Έγραψε επίσης έμμετρες τραγωδίες, από τις οποίες πολλές σώζονται μέχρι σήμερα, αν και αυτά τα έργα, πολύ διαφορετικά σε ύφος από τα πεζογραφήματά του, δεν περιλαμβάνονται σε αυτόν τον τόμο.)

Ο Σενέκας, όπως πολλοί κορυφαίοι Ρωμαίοι της εποχής του, βρήκε εκείνο το ευρύτερο ηθικό πλαίσιο

στον Στωικισμό, μια ελληνική σχολή σκέψης που είχε εισαχθεί στη Ρώμη τον προηγούμενο αιώνα και είχε αρχίσει να ανθίζει. Οι Στωικοί δίδαξαν τους οπαδούς τους να αναζητούν ένα εσωτερικό βασίλειο, το βασίλειο του νου, όπου η προσήλωση στην αρετή και η ενατένιση της φύσης θα μπορούσαν να φέρουν την ευτυχία ακόμα και σε έναν κακοποιημένο δούλο, σε έναν φτωχοποιημένο εξόριστο ή σε έναν φυλακισμένο στον τροχό των βασανιστηρίων. Ο πλούτος και η κοινωνική θέση θεωρήθηκαν από τους Στωικούς ως πράγματα *αδιάφορα*, τα οποία δεν οδηγούν ούτε στην ευτυχία ούτε στο αντίθετο αυτής. Η ελευθερία και η υγεία ήταν επιθυμητές μόνο στον βαθμό που επέτρεπαν σε κάποιον να διατηρεί τις σκέψεις και τις ηθικές επιλογές του σε αρμονία με τον *Λόγο*, τη θεία Λογική που, κατά τη στωική άποψη, κυβερνούσε τον κόσμο και δημιουργούσε κάθε αληθινή ευτυχία. Εάν η ελευθερία καταστρεφόταν από έναν τύραννο ή η υγεία ήταν για πάντα επισφαλής, με αποτέλεσμα τα κίνητρα της Λογικής να μην μπορούν πλέον να τηρούνται, τότε ο θάνατος θα μπορούσε να είναι προτιμότερος από τη ζωή και η αυτοκτονία, ή η αυτο-ευθανασία, μπορεί να δικαιολογηθεί.

Ο Σενέκας κληρονόμησε αυτό το στωικό σύστημα από τους Έλληνες προκατόχους του και τους Ρωμαίους δασκάλους του, αλλά προσέδωσε νέο νόημα στις θεωρίες του σχετικά με τους τρόπους θανάτου και, ειδικότερα, την αυτοκτονία. Πράγματι, σε αυτό το τελευταίο θέμα δίνει μια έμφαση στα γραπτά του που υπερβαίνει κατά πολύ όσα απαιτούν σε άλλες σωζόμενες στωικές πραγματείες, όπως οι *Διατριβαί* του Επίκτητου ή τα *Εις Εαυτόν* του Μάρκου Αυρήλιου. Εμείς οι σύγχρονοι αναγνώστες πρέπει να έχουμε κατά νου ότι, ως πολιτικός γνώστης στην υπηρεσία δύο από τους πιο διεφθαρμένους ηγέτες της Ρώμης, ο Σενέκας συχνά υπήρξε μάρτυρας αυτοκτονιών του είδους που περιγράφει στις πραγματείες του. Ο Καλιγούλας και ο Νέρων, όπως και όλοι οι Ιουλιο-Κλαυδιανοί αυτοκράτορες, αξίωναν κάθε τόσο από τους πολιτικούς εχθρούς τους να αφαιρέσουν οι ίδιοι τη ζωή τους, απειλώντας τόσο να τους εκτελέσουν, όσο και να κατασχέσουν τις περιουσίες τους, εάν δεν το έπρατταν. Ο Σενέκας υπήρξε μάρτυρας πολλών τέτοιων εξαναγκαστικών αυτοκτονιών, κι έτσι επανεξετάζει το θέμα σχετικά με το εάν και το πότε δραπετεύει κανείς από τον πόνο, ή από την πολιτική καταπίεση,

με μια συχνότητα και ένταση που υπερβαίνει κατά πολύ τους ομοίους του, τους Στωικούς.

Και με άλλους τρόπους, επίσης, ο Σενέκας ήταν κάτι περισσότερο από γνήσιος ή δογματικός οπαδός της στωικής οδού. Μερικές φορές δανείζεται από τους Επικούρειους, μια αντίπαλη σχολή, την ιδέα ότι ο θάνατος είναι απλώς μια διάλυση στα συστατικά στοιχεία, που θα έχουν μια νέα «ζωή» ως μέρη άλλων ουσιών. Περιστασιακά, επαναφέρει το πλατωνικό θέμα της αθανασίας και των άπειρων μετενσαρκώσεων της ανθρώπινης ψυχής. Δεν είχε σταθερές ιδέες για τη μετά θάνατον ζωή, εκτός από τη βεβαιότητά του ότι αυτή δεν ενέχει τίποτα το τρομακτικό και ότι τα οράματα των τεράτων και των βασανιστηρίων στον Άδη, που είχαν διαδώσει οι ποιητές, δεν ήταν παρά προϊόντα της φαντασίας τους. Ο ίδιος αμφιταλαντεύτηκε επίσης στις εκτιμήσεις του για την αυτο-ευθανασία: μερικές φορές επαινεί εκείνους που πρόλαβαν έναν οδυνηρό θάνατο ή μια εκτέλεση τερματίζοντας τη ζωή τους και άλλοτε θαυμάζει τη δύναμη όσων αρνήθηκαν να κάνουν κάτι τέτοιο. Ακόμα και στην περίπτωση της αυτοκτονίας, την οποία γενικά υπερασπίζεται ως προτιμότερη από μια ζωή σε ηθική παρακμή,

ο Σενέκας αποκαλύπτει έναν δισταγμό: όταν η οικογένεια και οι φίλοι εξαρτώνται από εσένα, παραδέχεται σε ένα απόσπασμα των *Ηθικών Επιστολών* του, ίσως χρειαστεί να επανέλθεις στη ζωή σου πριν πέσεις στον γκρεμό. (Ο ίδιος, ως ένας νεαρός που υπέφερε από σύνδρομο αναπνευστικής δυσχέρειας, είχε απορρίψει την αυτοκτονία για χάρη του ηλικιωμένου πατέρα του, ή τουλάχιστον έτσι μας λέει στην *Επιστολή* 78.1, σε ένα απόσπασμα που δεν περιλαμβάνεται σε αυτόν τον τόμο.)

Το «δικαίωμα στον θάνατο», ακόμα και σε περιπτώσεις ασθένειας τελικού σταδίου, έχει αποδειχθεί ότι αποτελεί μια αμφιλεγόμενη ιδέα για τις σύγχρονες κοινωνίες. Η ιατρικά υποβοηθούμενη αυτοκτονία ή η εθελοντική ευθανασία έχει νομιμοποιηθεί, τη χρονική στιγμή που γράφεται το παρόν βιβλίο, μόνο σε ελάχιστες χώρες και σε τέσσερις από τις πενήντα πολιτείες των ΗΠΑ· σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις, οι νόμοι που επιτρέπουν αυτά τα μέτρα ψηφίστηκαν μόλις τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Η αντιπαράθεση γι' αυτά τα νομικά μέτρα ήταν συνήθως έντονη, με τις αντίπαλες πλευρές να βασίζονται συχνά τα επιχειρήματά τους στην έννοια της ιερότητας της ανθρώπινης ζωής. Αλλά τα γραπτά

του Σενέκα μάς υπενθυμίζουν ότι υπάρχει επίσης και κάποια ιερότητα στον θάνατο. Το να «πεθαίνεις καλά» ήταν εξαιρετικά σημαντικό για τον Σενέκα, είτε αυτό σήμαινε αποδοχή του θανάτου με ηρεμία πνεύματος, επιλέγοντας τον χρόνο ή τη μέθοδο της αποχώρησής μας από τη ζωή, είτε, όπως συχνά περιγράφει με εύγλωττα παραδείγματα, υπομένοντας με θάρρος τη βία που έχει ασκηθεί στο σώμα μας από το ίδιο μας το χέρι ή από έναν αδυσώπητο εχθρό.

Επειδή αυτά τα παραδείγματα είναι τόσο συχνά και τόσο ζοφερά, οι σύγχρονοι αναγνώστες θεωρούν μερικές φορές τα γραπτά του Σενέκα μακάβρια ή εμμονικά με τον θάνατο. Αλλά ο Σενέκας θα μπορούσε να ανταπαντήσει ότι αυτοί οι αναγνώστες είναι εμμονικοί με τη ζωή, ξεγελώντας τον εαυτό τους με την άρνηση της σπουδαιότητας του θανάτου. Ο θάνατος γι' αυτόν ήταν μια από τις βασικές λειτουργίες της ζωής και η μόνη που δεν μπορούσε να διδαχθεί ή να τελειοποιηθεί μέσω της επανάληψης. Επειδή θα πεθάνουμε μόνο μία φορά, και πολύ πιθανώς χωρίς προειδοποίηση, είναι απαραίτητο να προετοιμαστούμε εκ των προτέρων και να είμαστε έτοιμοι ανά πάσα στιγμή.

«Μελέτησε τον θάνατο», «Κάνε πρόβα του θανάτου», «Εξασκήσου στον θάνατο» – αυτή η συνεχής επανάληψη στα γραπτά του δεν προέκυψε, στα μάτια του Σενέκα, από μια νοσηρή εμμονή, αλλά μάλλον από μια αναγνώριση του πόσο πολλά διακυβεύονταν στην περιπλάνησή μας σε αυτή την ουσιαστική και τελευταία διαβατήρια τελετή. «Χρειάζεται μια ολόκληρη ζωή για να μάθεις πώς να ζεις και –ίσως αυτό να σε εκπλήξει πιο πολύ– χρειάζεται μια ολόκληρη ζωή για να μάθεις πώς να πεθάνεις», έγραψε στο *Περί της Συντομίας της Ζωής* (7.3). Τα αποσπάσματα που συλλέχθηκαν σε αυτόν τον τόμο –επιλεγμένα από τις οχτώ πεζογραφικές πραγματείες στις οποίες κυριαρχεί ο θάνατος, καλύπτοντας περίπου ένα τέταρτο του αιώνα από τη ζωή του Σενέκα– είναι οι προσπάθειές του να επιταχύνει αυτό το μάθημα.